

DOR: [20.1001.1.26764164.1399.2.2.12.1](https://doi.org/10.1001.1.26764164.1399.2.2.12.1)

مجله توسعه فضاهای پیراشهری

سال دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۹، پیاپی ۴

شاپای چاپی ۴۱۶۴-۲۶۷۶ شاپای الکترونیکی ۴۱۷۲-۲۶۷۶

www.jpusd.ir

تحلیل مکانی - فضایی سرمایه‌های معیشتی پیراشهر بیرجند

دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۷/۲۵

پذیرش نهایی: ۱۳۹۹/۱۰/۰۸

صفحات: ۱۹۷-۲۱۹

محمد حجی پور؛ استادیار گروه جغرافیا، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بیرجند، بیرجند، ایران.

چکیده

فضاهای پیراشهری یکی از نتایج رو به تزاید رشد شهرنشینی است. این رویه، در اکثر کشورها به‌ویژه کشورهای در حال توسعه و کم‌رشد به اپیدمی در نظام سازمان‌یابی فضایی تبدیل شده است؛ چراکه اکثر این فضاها بدون برنامه‌ریزی از پیش طرح‌ریزی شده رشد یافته است. یکی از رسالت‌های خطیر نظام برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه فضا، تکاپو برای قاعده‌مند ساختن نظام تحولات در سازمان‌یابی فضاهای پیراشهری و حاکمیت رویه توسعه‌زا در بطن این سکونتگاه‌ها است. در راستای تحقق اهداف برنامه‌ریزی توسعه در فضاهای پیراشهری، این تحقیق تلاش داشته تا به بررسی و تحلیل مکانی-فضایی وضعیت سرمایه‌های معیشتی در سکونتگاه‌های لبه شهر بیرجند بپردازد. نتایج نشان داد رشد ناپایداری و گسترش ناخردسندی‌ها در اقتصاد فضای مناطق منجر به سرریزهایی از جمعیت و نیروی انسانی مستعد در پیرامون شهرها شده است و این کانون‌ها را به محل انباشت "سرمایه انسانی کم‌بینه/کم‌درآمد" در مناطق جغرافیایی تبدیل نموده است. با عنایت به اینکه دارایی مالی از ضعیف‌ترین نوع سرمایه‌های پنج‌گانه معیشتی در فضاهای پیراشهری است، منجر به ایجاد و دامن زدن به دیالکتیک ساخت و بازساخت «تله فضایی فقر» در مجاور کلانشهر منطقه (بیرجند) شده است. به لحاظ مکانی نیز، سکونتگاه‌های پیراشهری که هم دارای کمترین موانع طبیعی بر سرراه توسعه فیزیکی بوده و به لحاظ موقعیت قرارگیری در مجاورت راه‌های دسترسی اصلی بین‌شهری هستند، کانون جذب جمعیت مهاجر از شهر و روستاها بوده است. همچنین در این گروه از کانون‌های پیراشهری، می‌توان شاهد بالاترین میزان سرمایه‌های پنج‌گانه معیشتی در مقایسه با دیگر سکونتگاه‌ها بود. در خصوص شهر بیرجند نیز این‌گونه فضاهای پیراشهری عمدتاً در غرب آن تجمع یافته است.

واژه‌های کلیدی:

معیشت پایدار، سرمایه، تله فضایی فقر، پیراشهر، بیرجند.

mhajipour@birjand.ac.ir

نحوه ارجاع به مقاله:

حجی پور، محمد. ۱۳۹۹. تحلیل مکانی-فضایی سرمایه‌های معیشتی پیراشهر بیرجند. مجله توسعه فضاهای

پیراشهری. ۲(۴): ۱۹۷-۲۱۹. DOR: 20.1001.1.26764164.1399.2.2.12.1

روند شهرنشینی تأثیر بسزایی در مهم‌ترین ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فیزیکی کشورهای در حال توسعه دارد (Kolhe 1700: 2016, Dhote &). توسعه بی‌قاعده آن در کشورهای توسعه‌نیافته و در حال رشد که گاهی در نتیجه‌ی نا برنامه‌ریزی و گاهی نیز عاقبت برنامه‌های نسنجیده بوده است (افراخته و حجی پور، ۱۳۹۲: ۱۵۹)، شکاف عمیق برخورداری و نامتوازی در زمینه‌های گوناگون بین سکونتگاه‌های شهری با غیرشهری را به‌عنوان یک واقعیت مسلم در چشم‌اندازهای جغرافیایی پدیدار ساخته است. به سبب این ناهمسانی‌های فضایی، پیامدهای مختلف مکانی و فضایی عارض گردیده که تاکنون در مطالعات و خطابه‌های بسیاری بدان پرداخته شده است؛ با این وجود، یکی از عواقب بسیار مهم جریان یادشده که کمتر مورد توجه بوده است می‌توان به شکل‌یابی سکونتگاه‌های دسته‌ی چهارم^۱ در فضاهای جغرافیایی تحت عنوان «کانون‌های پیراشهری» اشاره داشت.

پدیده پیراشهری حاصل از پیوندهای روستا-شهری است. با رشد جمعیتی مناطق شهری گسترش یافته و منجر به تبدیل فضاهای کشاورزی مجاور برای استفاده مسکونی می‌گردد (EEA, 2017). از رویارویی "شهر-روستا-طبیعت" در محیط پیرامونی شهرها، فضاهای جدید سکونتی ایجاد می‌شود که به شدت تحت تأثیر فعالیت‌های شهری قرار دارد (دانشپور، ۱۳۹۵). توسعه پیراشهری ضرورتاً به توسعه کالبدی یا ویژگی‌های شهری محدود نیست بلکه از طریق ظهور ویژگی‌های شهری در نواحی روستایی مانند خانه‌های دوم نیز مشهود است. بدین سان، ماحصل دگرگونی ساختار شهری که بیرون از فضای شهر نمود می‌یابد را پیراشهرنشینی تعریف می‌نمایند (افراخته، ۱۳۹۹: ۳).

در نتیجه رشد فیزیکی (خزش^۲) و افقی شهرها که عواملی همچون اندازه و ساختار شهر، موانع فیزیکی، طرح و جهت شبکه راه‌ها، نظام مالکیت اراضی، نوع کاربری اراضی و ارزش زمین نواحی پیرامون شهر در آن دخیل است (Aguilar, 2008: 133-134)، کانون‌های روستایی پیرامون و بلافاصله آن به تدریج یا در متن شهری ادغام گردیده یا نوع خاص سکونتگاه‌ها را در مجاورت مرز شهر پدیدار می‌سازد که از ویژگی‌های دوران پسا صنعتی است (Meligrana, 2003). بدین سان، روستا شهرها به‌عنوان قلمروها و چشم‌اندازهایی از پهنه جغرافیایی فضا، دارای ویژگی‌های اقتصادی و سبک زندگی یک منطقه شهری است و در عین حال، ویژگی‌های اساسی یک عرصه روستایی را نیز حفظ نموده است (Benni et al., 2008; Marshall, 2008; Hoggart, 2016; Cattivelli, 2021; Harms, 1939).

شهر و پیرامون آن به‌عنوان جز لاینفک نظام اقتصادی و اجتماعی هر کشور، تغییرات در هر دو بر یکدیگر وابسته است (Mpofu et al., 2017). از این رو، نتیجه اولیه رشد فیزیکی شهرها پدید آمدن فضاهای پیراشهری و روستا-شهر (شهر) است؛ از عواقب بعدی آن که غالباً بر فضاهای پیراشهری مترتب می‌شود شامل قرار گرفتن در معرض ایده‌های نو، تغییر در سبک زندگی مردم، تغییر در برخورد افراد محلی با محیط‌زیست، تغییر کاربری اراضی کانون‌های پیراشهری، دگرش در ساختار فعالیت‌های تولیدی محلی، تغییر در بازارهای روستایی و کشاورزی و رد پای اکولوژیکی ساکنین مناطق است (Rees, 1992; Douglas, 2006: 18; Aguilar, 2006: 6; Gupta, 2015). در حقیقت، عدم حمایت از فعالیت‌های کشاورزی و رشد افسارگسیخته ارزش املاک و مستغلات توأمان منجر می‌شود که زوال اقتصاد روستایی و پایایی مشاغل شهری در سکونتگاه‌های پیراشهر رخ دهد. ایجاد شهرک‌های غیرقانونی توسط گروه‌های فقیر با شرایط

^۱ مشهورترین انواع سکونتگاه‌های شناخته شده شامل شهر، روستا و کانون عشایری است.

^۲ Sprawl

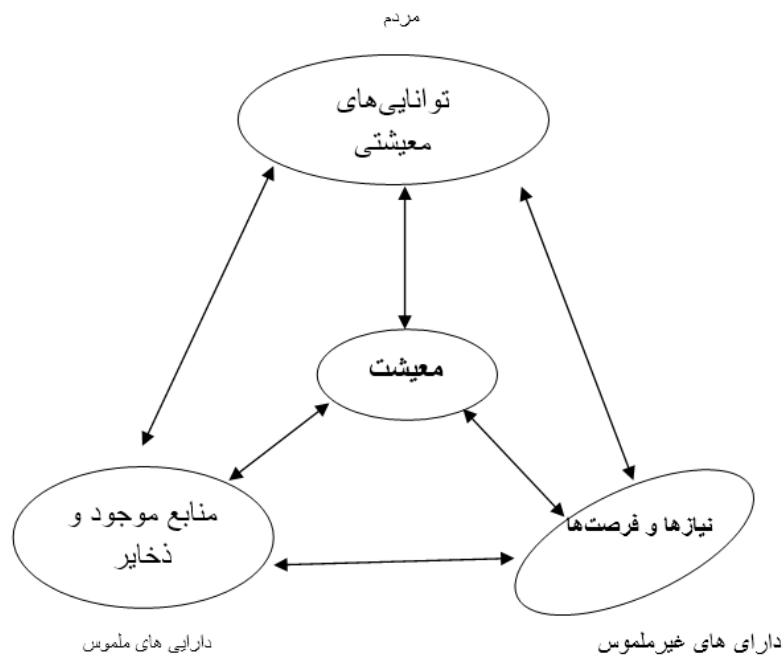
نامساعد مسکن و ضعف خدمات اساسی در آن، بهره‌برداری از مواد زائد جامد و سمی برای کسب درآمد (رجوع کنید به: افراخته و حجی‌پور، ۱۳۹۶)، وجود استرس‌های شدید محیطی، بهره‌برداری غیرقانونی از آب‌های سطحی و زیرزمینی پیراشهر، تغییر مسیر رودخانه‌ها و مواجهه با مخاطراتی همچون سیل (Aguilar, 2008: 134) از جمله عواقب و پیامدهایی است که تاکنون رشد نابرنامه‌ریزی شده پیراشهرنشینی به دنبال داشته است.

با عنایت به اینکه تحولات و رخداد‌های درون فضایی پیراشهرها به تاسی از کانون‌های شهری مجاور متنوع و دارای کثرت شناخته شده است، سؤالات بنیادینی در ذهن متبادر می‌شود اعم از اینکه "وضعیت سرمایه‌های معیشتی در سکونتگاه‌های لبه شهری یا همان پیراشهرها چگونه است؟" یا "الگوی فضایی پایداری یا ناپایداری معیشت در سکونتگاه‌های پیراشهری به چه ترتیبی است؟" و یا اینکه "چه میزان از سکونتگاه‌های پیراشهری در شرایط بحرانی سرمایه‌های معیشتی قرار دارد؟" شهر بیرجند در استان خراسان جنوبی به‌عنوان مادرشهر منطقه‌ای طی دهه ۱۳۸۰ رشد شتابانی را تجربه نموده و تاکنون روستاهای متعددی در حاشیه آن به‌طور مستقیم متأثر از این گسترش فیزیکی قرار گرفته است (افراخته و حجی‌پور، ۱۳۹۲: ۱۶۰). با توجه به اهمیت پرسش‌های یادشده در این تحقیق سعی شده است به بررسی و تحلیل مکانی ۶- فضایی وضعیت سرمایه‌های معیشتی در سکونتگاه‌های لبه شهر بیرجند پرداخته شود.

مطالعات بسیاری در مورد پیراشهرنشینی و فضاهای پیراشهری در کشورهای در حال توسعه در زمینه‌هایی همچون تحلیل نابرابری فضایی در محیط پیراشهری و چگونگی برنامه‌ریزی برای حفظ تعادل فضایی آن (دانشپور، ۱۳۸۵؛ منافی آذر و ولانی، ۱۳۹۸؛ Cattivelli, 2021)، تحولات کالبدی و توسعه فیزیکی سکونتگاه‌های پیراشهر (فتحی و همکاران، ۱۳۹۶؛ قاسمی و نجفی، ۱۳۹۹؛ جمشیدزهی شه‌بخش و قنبری، ۱۳۹۹؛ Sevin, 2015)، منظر و چشم‌انداز فضاهای پیراشهری (موسی‌لو و همکاران، ۱۳۹۹؛ Zlender, 2021)، جرم‌خیزی (متقی و همکاران، ۱۳۹۸)، تغییر کاربری اراضی (افراخته و حجی‌پور، ۱۳۹۲؛ آشنایی و همکاران، ۱۳۹۲)، جمعیت‌پذیری فضاهای پیراشهری (کمانرودی و همکاران، ۱۳۹۸) و عوامل شکل‌گیری و گسترش فضاهای پیراشهری (Dadashpoor & Ahani, 2021) انجام گرفته است. یکی از مهم‌ترین موضوعات مورد بررسی از سوی محققان در ارتباط با پیراشهر مسأله "معیشت" بوده که دارای سابقه و کثرت قابل توجهی است (Sreeja et al., 2017; Cobbinah et al., 2015; Li et al., 2018; Lerner et al., 2013; Nyakundi et al., 2020). نکته قابل تأمل این است که علی‌رغم رشد فضاهای پیراشهری در ایران کمتر به مطالعه وضعیت معیشت در این سکونتگاه‌ها و لبه‌های شهری پرداخته شده است. معدود تحقیقات داخلی نیز به موضوع معیشت در ارتباط با عناصر فضاهای پیراشهری نظیر مسکن (محمدی‌یگانه و همکاران، ۱۳۹۹) پرداخته و بررسی وضعیت آن در کلیت کانون‌های پیراشهر کمتر توجه شده است. از این‌رو، تحقیقات پیش رو دارای اهمیت و وجه تمایزی اساسی است.

امروزه یکی از بزرگ‌ترین چالش‌های برنامه‌ریزی در جوامع انسانی نظیر جوامع روستایی که کانون تمرکز فقرا در کشورهای در حال توسعه بوده، تأمین معیشت است؛ چراکه در برخی از موارد بهره‌برداری‌های بی‌رویه و غیراصولی و در موارد دیگر بهره‌برداری پایین در بهره‌برداری از منابع پایه موجود در روستاها (مانند آب و خاک) سبب مشکلات معیشتی و ایجاد ناپایداری‌هایی در محیط به‌عنوان منبع اصلی معیشت روستایی شده است.

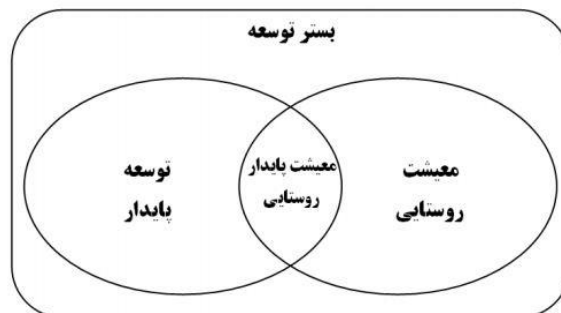
معیشت، یک لغت عربی است که اعاشه نمودن معنی داده و در مفهوم عمومی عبارت است از چگونگی غذا، تغذیه، نوع و طرز توزیع آن است که برای تبیین، تحلیل و پیشبرد حیات از آن استفاده می‌شود. معیشت مردم یک قلمرو سرزمینی وابسته به شرایط طبیعی موقعیت جغرافیایی، توانائی اقتصادی، حاصل‌دهی کشاورزی، بارندگی سال، جنگ و صلح، ابزار تولید، حفاظت و نگهداشت غذاها است (Katola, 2010). همچنین، معیشت مردم علاوه بر عوامل فوق، متأثر از نظام سیاسی بوده و از یک نظام تا نظام دیگر سیاسی متفاوت است. مجموعه این عوامل تأثیرگذار در نوع، کمیت و کیفیت معیشت یک فرد/ جامعه است. هر فرد و اجتماعی به‌صورت روزانه برای برطرف کردن نیازهای زندگی خود دست به انجام فعالیت‌های متعددی می‌زند که از جمله آن فعالیت‌های اقتصادی و بهره‌برداری از منابع خاصی است که اساس مکان و زمان، نوع و شکل منابع و شیوه بهره‌برداری از آن‌ها متفاوت است. تداوم چنین شیوه‌های، تأمین زندگی و بهره‌برداری از منابع در یک جامعه را شکل می‌دهد که به «الگو معیشت» می‌گویند. باید توجه داشت که مفهوم معیشت به لحاظ علمی با در نظر گرفتن شرایط سلسله مراتبی می‌تواند دارای تعاریف مختلفی باشد که ناشی از ترکیب‌های متفاوت اجزاء و منابع معیشتی است. براین اساس، معیشت مجموعه توانایی‌ها، دارایی‌ها (شامل سرمایه‌های مادی و منابع اجتماعی) و اقدامات موردنیاز برای تأمین نیازهای زندگی را شامل می‌شود (صادقلو و همکاران، ۱۳۹۵: ۴). بنابراین، در ادبیات علمی بر خورداری از دارایی‌ها (ملموس و غیرملموس) به‌عنوان عامل تسهیل‌گری در کیفیت معیشت است. دارایی‌ها ملموس دربرگیرنده هر گونه سرمایه‌های مادی و یا در محیط پیرامون است. دارایی‌های غیرملموس نیز تأکید بر فرصت‌های بالقوه موجود و سطح نیازها است که به‌عنوان عامل محرک عمل می‌کند. به‌طور کلی، مجموع ترکیب این عوامل (شکل ۱) شکل‌دهنده معیشت است (Chambers and Conmay, 1992: 10-11). بنابراین مفهوم و نوع معیشت در جوامع و سکونتگاه‌های انسانی مختلف، با توجه به نحوه ترکیب عناصر شکل‌دهنده معیشت متفاوت از یکدیگر بوده و از تنوع و گوناگونی متفاوت برخوردار است.

شکل ۱. اجزا و عناصر شکل‌دهنده معیشت

رویکرد معیشت پایدار در اواخر دهه ۱۹۸۰، به عنوان رویکردی جدید به توسعه روستایی و باهدف کاهش و ریشه کنی فقر روستایی مطرح گردید. در رویکرد مذکور، بر طرز تفکری جامع درباره کاهش فقر و توسعه روستایی تأکید شده است (شکوری و بهرامی، ۱۳۹۳). رویکرد معیشت پایدار از بستر نظریه گسترده توسعه روستایی برخاسته است. نظریه توسعه روستایی، خود، از سه بدنه فکری اصلی پس از میانه قرن بیستم، یعنی مدل جمعیت و فناوری، توسعه کشاورزی و تئوری های اقتصاد سیاسی عبور کرده است. تغییرات عمده های در تفکر روستایی در بیش از نیم قرن گذشته رخ داده است و رویکرد معیشت پایدار روستایی به طور بالقوه در کشورهای در حال توسعه در تلاش برای کاهش فقر روستایی است (Ellis, 2002:1).

الیس (۲۰۰۲) در تعریف خود از معیشت پایدار معتقد است که معیشت با تأکید بیشتر بر روی دسترسی به دارایی و فعالیت هایی که تحت تأثیر روابط اجتماعی (جنسیت، سواد، طبقه، نژاد و قومیت و اعتقادات و نهادها) قرار دارند شکل می گیرد و هرگونه اشاره به پایداری یا توانایی ها را مستثنی می کند. رویکرد معیشت پایدار، شیوه ای برای اندیشیدن و تلاش برای دستیابی به توسعه است که در اواخر دهه ۱۹۸۰ باهدف پیشرفت و در جهت فقرزدایی از اجتماعات روستایی به وجود آمد و تمرکز بر رویکرد معیشت پایدار روستایی به سه دلیل اهمیت یافت: اول این که پیش نیاز برای بقای جمعیت انسانی است؛ دوم این که شرط لازم برای کشاورزی خوب و مدیریت پایدار است و سوم این که ابزاری برای پیشگیری از فرایند مهاجرت شهری از روستاها است (صادقلو و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۵).

شکل ۲. معیشت پایدار روستایی

منبع: Shen et al., 2009:52

دستیابی به معیشت پایدار نیازمند اتخاذ راهبردی در دوره های مختلف برنامه ریزی با در نظر گرفتن شرایط و موقعیت محیط درونی و بیرونی جوامع است؛ زیرا معیشت پایدار فعالیتی فرایندی است که از طریق همکاری متقابل و مشارکتی نهادهای متولی توسعه و برقراری ارتباط هماهنگ بین اجزای مختلف مؤثر در معیشت پایدار در بلندمدت امکان پذیر است که دستیابی بدان نیازمند انجام برنامه ریزی راهبردی و مشخص کردن راهبردها است (سجاسی قیداری و همکاران، ۱۳۹۲).

به طور کلی، چارچوب معیشت پایدار، مبنایی تحلیلی را برای شناخت پیچیدگی معیشت در سکونتگاه های همچون روستاها ارائه می دهد. این رویکرد منجر می شود تا به صورت سامانمند و نه فقط با تمرکز بر یک یا دو جنبه از مسئله، کاهش فقر روستایی توسعه روستایی را مورد بررسی قرار داد (Scoones, 2009). به بیان دیگر رویکرد مذکور ما را

از تفکری چندپاره و چندبخشی به سمت نگاهی جامع در مورد معیشت و توسعه روستایی هدایت می‌کند. در این چارچوب، ۵ عامل اصلی مستقل از یکدیگر نیستند، بلکه باهم تعامل دارد. این چارچوب و رویکرد همچنین در پیوند دادن روندها در سطوح کلان با واقعیات در سطوح خرد و روزمره زندگی افراد مؤثر است (Shen, 2009). محققان این رویکرد معتقدند که مردم در نواحی در حال پیشرفت و کشورهای جهان سوم، معیشت خود را در میان این مجموعه از دارایی‌ها و سرمایه‌ها شکل می‌دهند و شناخت معیشت آن‌ها از طریق شناخت این چارچوب‌ها امکان‌پذیر است. رویکرد معیشتی، فقر را فراتر از ناکافی بودن درآمد می‌داند (Wedington, 2003: 3). اساساً چارچوب معیشت پایدار بر این باور است که مردم یک طیف وسیعی از دارایی‌ها و سرمایه‌ها برای پیشبرد اهداف خود دارند. این دارایی‌ها اغلب به‌عنوان یک مدل پنج‌ضلعی شامل عناصر زیر می‌گردد (FAO & ILO, 2009):

- سرمایه انسانی: مهارت‌ها، دانش، توانمندی برای کار و سلامتی
- سرمایه طبیعی: موجودی منابع طبیعی کارآمد برای معیشت (مانند زمین، جنگل، آب)
- سرمایه مادی (فیزیکی): شالوده بنیادی (حمل و نقل، پناهگاه، آب، انرژی و ارتباطات) و ابزار تولید
- سرمایه مالی: منابع مالی که در اختیار مردم قرار دارد (شامل پس‌انداز، ایجاد اعتبار، پرداخت منظم و درآمد)
- سرمایه اجتماعی: منابع اجتماعی - تکنیکی (شبکه‌ها، عضویت گروه‌ها، روابط اعتمادی، دسترسی به زیرساخت‌های گسترده‌تر اجتماعی).

روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نوع توصیفی مبتنی بر روش پیمایشی است. هدف آن دارای ماهیتی کاربردی است. داده‌های لازم از مطالعات اسنادی (کتاب، مقالات و شناسنامه آبادی‌های استان خراسان جنوبی سال ۱۳۹۵) و بررسی‌های میدانی گردآوری شده است. ابزار سنجش پرسشنامه محقق ساخته بوده که شاخص‌های آن (جدول ۱) از منابع مرتبط گردآوری شد سپس با دریافت نظرات متخصصین مرتبط با توسعه و برنامه‌ریزی فضاهای غیرشهری و روستایی روایی آن بررسی گردید. قابلیت اعتماد ترکیبی معرف‌های به کاررفته در ابزار ساخته‌شده به کمک روش تنصیف به میزان ۸۹ درصد یعنی در سطح قابل قبول ارزیابی شده است. پس برآورد میزان پایایی داده‌ها با انجام یک پیش‌آزمون بر روی ۳۰ پرسشنامه، برداشت نهایی داده از محدوده مورد مطالعه صورت گرفته است. داده‌های گردآوری‌شده با کدهای سیستمی در نرم‌افزار SPSS و بهره‌گیری توأمان از تکنیک‌های تصمیم‌گیری چندمعیاره TOPSIS و CRITIC پردازش شده است. در نهایت، به‌منظور بازنمایی فضایی وضعیت دارایی‌های معیشتی در پیراشهر بیرجند اقدام به تهیه نقشه سطح‌بندی در محیط ArcMap 10.7 شده است.

جدول ۱. ابعاد سرمایه‌های معیشتی و شاخص‌های مورد استفاده

ابعاد سرمایه	شاخص اندازه‌گیری
انسانی	سواد؛ سن؛ اشتغال؛ انگیزه پیشرفت؛ همکاری اعضای خانوار در فعالیت‌های اقتصادی؛ سلامت اعضای خانوار؛ تغذیه؛ توانایی برای انجام کار؛ سطح برخورداری از دانش و مهارت در زمینه شغلی؛ ظرفیت سازگاری؛ سطح اطلاعات و ارتباطات با محیط خارج از سکونتگاه.
اجتماعی	وضعیت مهاجرت؛ روابط اجتماعی؛ ارتباط کشاورزان با کارشناسان و مروجان؛ عضویت در نهادهای غیررسمی دایر در سکونتگاه؛ روحیه حمایتگری در اجتماع؛ اعتماد اجتماعی؛ خویشاوند گرایی؛ مشارکت؛ نمایندگی جمعی؛ وجود نهادهای اجتماعی رسمی و غیررسمی.
زیست محیطی (طبیعی)	اقلیم؛ وضعیت مراتع در دسترس؛ منابع آبی؛ کیفیت خاک؛ سرانه مالکیت اراضی تولیدی؛ آگاهی نسبت اهمیت محیط زیست؛ حساسیت در خصوص حفظ منابع محیطی؛ آلودگی منابع آب ناشی از دفع فاضلاب.
فیزیکی / کالبدی	دسترسی به وسایل حمل و نقل؛ کیفیت راه‌های دسترسی؛ دسترسی به بازار؛ درجه مکانیزاسیون مزارع؛ دسترسی به نهادهای تولید؛ کیفیت ابنیه؛ سرانه مسکونی.
مالی	میزان درآمد؛ تنوع درآمد؛ ثبات شغلی؛ پس‌انداز؛ بدهی؛ بیمه محصول.

منبع: جمعه‌پور و احمدی، ۱۳۹۰؛ DFID, 1999 به نقل از صرافی و شمسایی، ۱۳۹۳؛ نوروزی و حیاتی، ۱۳۹۴.

جامعه مورد مطالعه شامل ساکنان سکونتگاه‌های پیرامون شهر بیرجند تا فاصله حداکثر ۱۰ کیلومتر از محدوده شهر بوده که دارای جمعیتی بیش از ۲۰ خانوار بوده است. بر این اساس تعداد ۱۴ پیراشهر به شرح جدول ۱ شناسایی و به مطالعه آن پرداخته شد. بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵ تعداد خانوارهای ساکن در سکونتگاه‌های مورد مطالعه ۷۰۱۹ خانوار بوده است. حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران^۱ و با خطای ۵ درصد برابر ۳۶۵ سرپرست خانوار تعیین گردید که با استفاده از روش تسهیم به نسبت، توزیع حجم نمونه در روستاهای مورد مطالعه انجام شده است. سپس به میزان تعیین شده اقدام به تکمیل پرسشنامه از سرپرستان خانوار در کانون‌های پیراشهر بیرجند گردید.

$$n = \frac{\frac{Z^2 pq}{d^2}}{1 + \frac{1}{N} \left[\frac{Z^2 pq}{d^2} - 1 \right]}$$

n : حجم نمونه آماری

N : حجم جامعه آماری

d : خطای مجاز (برابر ۰/۰۵)

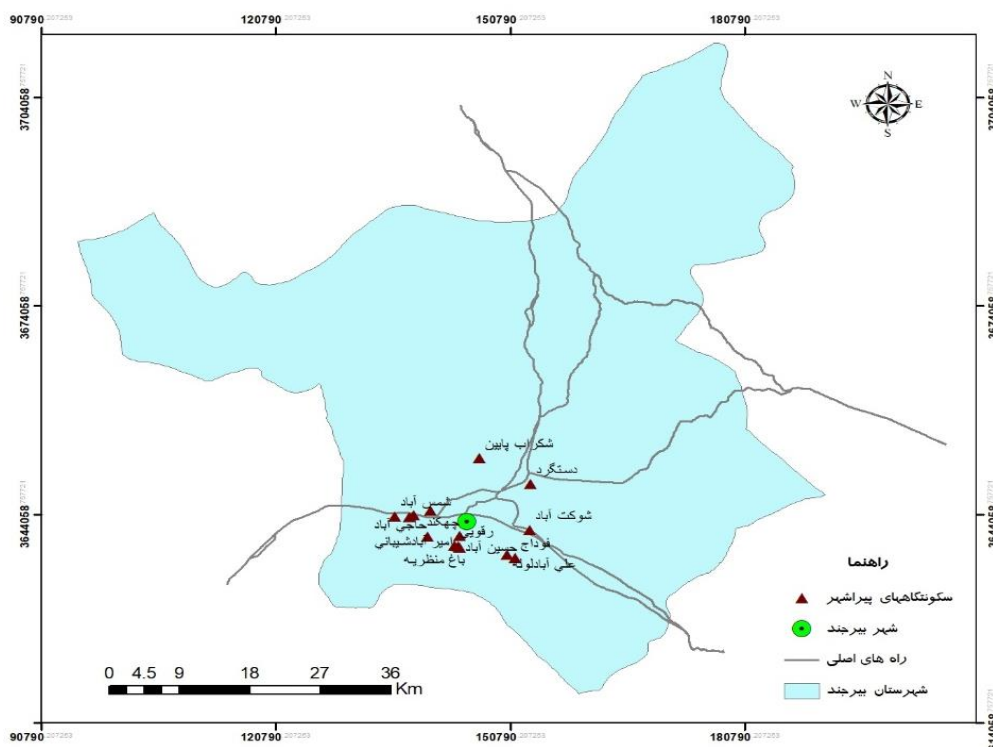
Z : مقدار متغیر نرمال با سطح اطمینان-α ۱ است. در آزمون دودامنه مقدار Z برای سطح اطمینان ۹۵ درصد برابر ۱/۹۶ و برای سطح اطمینان ۹۹ درصد برابر ۲/۵۸ است.

p : نسبت برخورداری از صفت مورد نظر (جمعیت مردان)

q = (1-p) : نسبت عدم برخورداری از صفت مورد نظر (جمعیت زنان). p و q برابر ۰/۵

جدول ۲. سکونتگاه‌های پیراشهری مورد مطالعه

نام سکونتگاه	تعداد خانوار (۱۳۹۵)	حجم نمونه
حاجی آباد	۲۰۷۸	۱۰۸
امیر آباد	۱۸۴۷	۹۶
چهکنند	۱۲۲۰	۶۳
دستگرد	۸۹۸	۴۷
علی آباد لوله	۲۳۸	۱۲
حسین آباد سادات	۱۵۷	۸
شوکت آباد	۱۴۳	۷
شمس آباد	۱۲۲	۶
شکراب پایین	۹۲	۵
رقویی پایین	۶۸	۴
باغ منظریه	۵۸	۳
حسین آباد	۴۶	۲
فوداج	۲۹	۲
امیر آباد شیبانی	۲۳	۱
مجموع	۷۰۱۹	۳۶۵

شکل ۳. نقشه توزیع فضایی سکونتگاه‌های مورد مطالعه پیراشهری بیرجند

روش تاپسیس (TOPSIS) یا روش اولویت‌بندی ترجیحی بر اساس تشابه به پاسخ‌های ایده‌آل، در سال ۱۹۸۱ به وسیله هوانگ و یون ارائه گردید و از جمله روش‌های تصمیم‌گیری چند شاخصه‌ای است که مسئله مورد نظر در یک ماتریس $n \times m$ که دارای m شاخص و n گزینه می‌باشد، مورد ارزیابی قرار می‌گیرد. در واقع هر مسئله را می‌توان به عنوان یک سیستم هندسی شامل m نقطه در یک فضای n بعدی در نظر گرفت. این تکنیک بر این مفهوم بنا شده است که هر عامل انتخابی باید کمترین فاصله را با عامل ایده‌آل مثبت (مهم‌ترین) و بیشترین فاصله را با عامل ایده‌آل منفی (کم‌اهمیت‌ترین عامل) داشته باشد (Wang & Chang, 2007:p 871؛ Opricovic & Tzeng, 2004:p 448؛ Hwang & Yoon, 1981).

مراحل حل مسئله به کمک تکنیک TOPSIS شامل ۸ گام می‌باشد که جهت بهره‌گیری از آن بایستی مراحل زیر را سپری نمود (Zarei et al, 2011:p 4):

گام اول: تشکیل ماتریس داده‌ها بر اساس m شاخص یا معیار و n گزینه؛

گام دوم: استانداردسازی داده‌ها و تشکیل ماتریس استاندارد از طریق رابطه (۱)؛

$$R_{ij} = \frac{a_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m a_{ij}^2}}$$

گام سوم: تعیین وزن هر یک از شاخص‌ها (W_i) که در این پژوهش با کمک روش CRITIC این اوزان به دست آمده است. سپس ماتریس وزن‌ها ($W_{n \times n}$) که ماتریسی قطری است تشکیل گردید. (بر این راستا شاخص‌های دارای اهمیت بیشتر، از وزن بیشتری برخوردارند).

گام چهارم: تشکیل ماتریس بی‌مقیاس وزن‌ها (V_{ij}) از طریق رابطه (۲).

(۲)

$$V_{ij} = R_{ij} \cdot W_{n \times n}$$

گام پنجم: تعیین ایده‌آل مثبت A^+ (بالاترین عملکرد در هر شاخص) و ایده‌آل منفی A^- (پایین‌ترین عملکرد در هر شاخص) به ترتیب از طریق رابطه‌های (۳) و (۴).

(۳)

$$A^+ = \{(\max v_{ij} | j \in J), (\min v_{ij} | j \in J') \mid i = 1, 2, \dots, m\} = \{v_1^+, v_2^+, \dots, v_j^+, \dots, v_n^+\}$$

$$A^- = \{(\max v_{ij} | j \in J), (\min v_{ij} | j \in J') \mid i = 1, 2, \dots, m\} = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_j^-, \dots, v_n^-\}$$

گام ششم: محاسبه اندازه فاصله گزینه A_m بر اساس نرم اقلیدسی از ایده‌آل مثبت و منفی از طریق روابط (۵) و (۶).

(۵)

$$d_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} ; (i = 1, 2, \dots, m)$$

$$d_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} ; (i = 1, 2, \dots, m)$$

(۶)

گام هفتم: تعیین ضریب نزدیکی نسبی گزینه A_m (C_i) به راه‌حل ایده‌آل از طریق رابطه (۷) که در آن آلترناتیو حداقل (di^-) و حداقل (di^+) آلترناتیو ایده‌آل است، انجام می‌شود.

(۷)

$$C_i = \frac{d_i^-}{(d_i^- + d_i^+)} ; (i = 1, 2, \dots, n)$$

گام هشتم: رتبه‌بندی آلترناتیوها بر اساس میزان C_i که این میزان بین صفر و یک در نوسان است. $C_i = 1$ نشان‌دهنده‌ی بالاترین رتبه و $C_i = 0$ نیز نشان‌دهنده‌ی کمترین رتبه است.

روش کریتیک (CRITIC) به مفهوم "اهمیت معیارها مبتنی بر همبستگی درونی معیارها" است. این روش توسط دیاکولاکس و همکاران (۱۹۹۵) معرفی شده است. یک روش مناسب و کاربردی برای تعیین وزن معیارها است. از نظر کارکرد این روش مشابه روش آنتروپی شانون است با این تفاوت که در این روش فقط به پراکندگی داده‌ها تکیه نمی‌شود. این روش بر پایه شدت تضاد و تعارض در ساختار مسئله تصمیم‌گیری بنیان نهاده شده است (Diakoulaki et al., 1995). به‌طور کلی برای شناخت تفاوت وزن میان معیارها از تجزیه و تحلیل همبستگی استفاده می‌شود. برجستگی این مدل در آن است که برای تعیین وزن معیارها از دیدگاه خبرگان استفاده نمی‌شود. اگرچه خبرگان از دانش و تجربه خود برای تعیین وزن معیارها استفاده می‌کنند اما با بیشتر شدن تعداد معیارها، احتمال خطاهای انسانی و ایجاد شک و تردید در مورد قابلیت اطمینان نتایج نیز افزایش پیدا می‌کند (Adalı and Işık, 2017: 94). انجام روش کریتیک طی گام‌های زیر صورت گرفته است (Aznar Bellver et al., 2011):

اولین گام در این روش تشکیل ماتریس تصمیم است؛

گام دوم در این روش نرمال‌سازی ماتریس تصمیم است. برای نرمال‌سازی از رابطه زیر استفاده می‌شود. با استفاده از این رابطه ماتریس تصمیم نرمال شده و کلیه درایه‌های آن در بازه صفر تا ۱ قرار می‌گیرد.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij} - \min(x_{ij})}{\max(x_{ij}) - \min(x_{ij})} \quad i = 1, 2, \dots, m \text{ and } j = 1, 2, \dots, n$$

در گام سوم وزن معیارها تعیین می‌شود در فرآیند تعیین وزن معیارها، انحراف معیار هر شاخص و همبستگی آن با معیارهای دیگر گنجانده شده است. در این رابطه، وزن W_j معیار W_j نامیده می‌شود.

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{j=1}^n C_j}$$

در فرمول فوق W_j معرف وزن معیار j و C_i معرف میزان اطلاعات مجموع معیارهای k است که از $k=1$ شروع شده و تا $k=m$ ادامه دارد. C_j مقدار اطلاعات استخراج شده از معیار j است که از رابطه زیر به دست می‌آید:

$$C_j = \sigma_j \sum_{i=1}^n (1 - r_{ij})$$

در رابطه بالا σ_j انحراف معیار j معیار i و r_{ij} همبستگی بین دو معیار i و j می‌باشد. بر اساس تحلیل فوق، می‌توان نتیجه گرفت که این روش به معیار دارای انحراف استاندارد بالا و همبستگی کم با سایر معیارها، وزن بالاتری می‌دهد.

یافته‌های تحقیق

مطالعه ویژگی‌های فردی پاسخ‌گویان نشان داد (جدول ۳) ۷۷ درصد افراد مرد و ۲۳ درصد زنان بوده‌اند. به لحاظ سنی، بیشتر افراد در گروه سنی ۴۵ تا ۵۵ سال سن داشته‌اند. از ویژگی سنی افراد این نکته را می‌توان برداشت نمود که غالب

^۱Criteria Importance Through Intercriteria Correlation

^۲Diakoulaki et al.

پاسخ‌گویان، افراد واقع در میانه سنی و به عبارتی سرپرستانی از خانوارها بوده‌اند که مسائل معیشتی و دغدغه تأمین معاش در رأس امور ذهنی و تلاش‌های روزانه‌شان بوده است؛ از این حیث، پاسخ‌های دریافت شده را می‌توان نزدیک‌ترین برداشت از واقعیت‌های موجود در فضاهای مورد مطالعه در نظر گرفت. نکته قابل تأمل دیگر در ویژگی فردی افراد این است که غالب افراد سرپرست خانوار در فضاهای پیراشهر بیرجند دارای تحصیلات آکادمیکی کمتری هستند. البته بنا به اذعان برخی افراد، گذراندن دوره‌های آموزش مهارتی در فنی و حرفه‌ای برای کسب و کارهایی همچون تعمیر اتومبیل، کابینت‌سازی، تراشکاری، برق‌کشی ساختمان انجام شده و اتکای آنان بیشتر بر فعالیت‌های مهارتی بوده است. همچنین پس از بررسی وضعیت شغلی افراد مشخص شد شش درصد پاسخ‌گویان هیچ‌گونه فعالیت شغلی نداشته و از راه حمایت‌های معیشتی و دریافت یارانه نقدی دولت گذران می‌کنند که عمدتاً شامل افراد سالخورده و خارج از گروه سنی فعالین اقتصادی بوده‌اند. با توجه به نقش و کارکردی که سکونتگاه‌های پیراشهری در مناطق جغرافیایی دارند، بررسی گروه شغلی عمده حاضرین در پیراشهر بیرجند نیز نشان داد که به طرز برجسته‌ای فعالیت‌های بخش خدمات پیشتازتر از هر نوع کسب و کاری بین جامعه مورد مطالعه بوده است.

جدول ۳. ویژگی‌های فردی پرسش‌شوندگان

درصد	فراوانی	متغیر	
۷۷	۲۸۱	مرد	جنسیت
۲۳	۸۴	زن	
۸	۳۱	۲۵-۳۵ سال	سن
۲۸	۱۰۲	۳۵-۴۵ سال	
۴۸	۱۷۶	۴۵-۵۵ سال	
۱۵	۵۶	بیش از ۵۵ سال	
۱۰	۳۸	بی‌سواد	تحصیلات
۲۶	۹۴	ابتدایی	
۲۷	۹۸	سیکل	
۲۴	۸۹	دیپلم	
۱۳	۴۶	فوق‌دیپلم و بالاتر	شغل
۶	۲۲	بیکار	
۲۵	۹۳	شاغل کشاورزی	
۵۷	۲۰۷	شاغل خدمات	
۱۲	۴۳	شاغل صنعت	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

سرمایه اول، دارایی انسانی

تأمین معیشت به‌عنوان یک فعل اقتصادی مهم در هر فضای جغرافیایی تابع عناصر معتناهی است. یکی از مهم‌ترین پارامترهای دخیل، سرمایه انسانی است. اهمیت سرمایه انسانی به‌گونه‌ای است که در سطح کلان و ملی، افزایش تولید

و رشد اقتصادی کشورها در گرو آن بیان شده است. آن به معنای ذخیره دانش، مهارت، صلاحیت و توانائی‌هایی که عمدتاً از طریق آموزش کسب می‌شود و بر کیفیت کار اثر مثبت دارد، است. بدین سان بررسی سرمایه انسانی سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند به‌عنوان یک مؤلفه سازنده‌ی معیشت نشان داد (جدول ۴) ۱۱ شاخص برای سنجش آن قابل احصاء است. به لحاظ درصد باسوادى در پیراشهر بیرجند، میانگین افراد باسواد ۸۷ درصد بیان شده است. میانگین سنی ساکنان پیراشهر بیرجند ۴۶ بوده است که در بین سکونتگاه‌های مورد مطالعه، کانون‌های جمعیتی شوکت آباد، فوداج و امیرآباد شیبانی بالاترین میزان را داشته است و کمترین آن مربوط به شکراب بوده است. از حیث اشتغال نیز به‌طور متوسط ۸۰ درصد ساکنین پیراشهر بیرجند مشغول فعالیت بوده‌اند. ارزیابی دیدگاه ساکنان در خصوص انگیزه پیشرفت در کانون‌های پیراشهر بیرجند در سطح کم، همکاری اعضای خانوار در فعالیت‌های اقتصادی، امکان تأمین و حفظ سلامت اعضای خانوار و وضعیت تغذیه خانوارهای پیراشهر بیرجند در حد متوسط، توانایی افراد برای انجام کار در حد زیاد، سطح برخورداری از دانش و مهارت تخصصی در زمینه شغلی در حد متوسط و دو شاخص ظرفیت سازگاری افراد با تغییرات محیطی و سطح اطلاعات و ارتباطات با محیط خارج سکونتگاه در حد زیاد برآورد شده است.

جدول ۴. وضعیت دارایی انسانی سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند

شاخص	حاجی آباد	امیرآباد	چمکند	دسگرد	علی آباد لوله	حسین آباد سادات	شوکت آباد	شمس آباد	شکراب پابین	رقوی پابین	باغ منظره	حسین آباد	فوداج	امیرآباد شیبانی	میانگین
باسواد (درصد)	۹۵	۸۹	۸۵	۹۰	۹۳	۹۱	۸۰	۹۳	۸۱	۹۴	۹۲	۸۲	۷۵	۷۸	۸۷
سن (سال)	۴۸	۴۲	۴۰	۴۴	۳۹	۵۱	۵۲	۴۹	۳۵	۳۹	۴۸	۴۸	۵۲	۵۲	۴۶
اشتغال (درصد)	۸۶	۸۳	۸۶	۸۷	۷۴	۸۱	۸۷	۷۶	۷۶	۸۲	۷۶	۷۵	۷۶	۷۱	۸۰
انگیزه پیشرفت *	۳	۴	۳	۴	۳	۲	۱	۲	۱	۳	۱	۱	۱	۲	۲
همکاری اعضای خانوار در فعالیت‌های اقتصادی *	۳	۳	۳	۳	۳	۴	۴	۵	۴	۲	۳	۳	۴	۲	۳
سلامت اعضای خانوار *	۴	۳	۴	۴	۳	۳	۳	۳	۲	۴	۳	۲	۲	۲	۳
تغذیه *	۴	۳	۳	۴	۵	۳	۳	۴	۳	۴	۴	۳	۳	۳	۳
توانایی برای انجام کار *	۴	۵	۴	۴	۴	۴	۳	۴	۴	۴	۳	۳	۲	۴	۴
سطح برخورداری از دانش و مهارت در زمینه شغلی *	۳	۴	۳	۴	۵	۳	۳	۴	۴	۳	۲	۲	۱	۲	۳
ظرفیت سازگاری *	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴
سطح اطلاعات و ارتباطات با محیط خارج از سکونتگاه *	۵	۵	۴	۴	۵	۴	۴	۴	۵	۵	۴	۴	۳	۳	۴

* برآورد این شاخص‌ها با استفاده از طیف لیکرت در دامنه عددی بین ۱ تا ۵ سنجیده شده است. منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

سرمایه دوم، دارایی اجتماعی

در دنیای مدرن و پسامدرن کنونی، یکی از سرمایه‌های مهمی که در کنار دو سرمایه انسانی و مالی سبب می‌شود تا تحقق توسعه میسر شود، سرمایه اجتماعی است. سرمایه اجتماعی در فضاهای جغرافیایی مجموعه‌ای از موهبت‌ها و امتیازات اجتماعی است که ابعاد و مؤلفه‌های فراوانی دارد و متناسب با فرهنگ بومی یا ملی هر جامعه‌ای، به تسهیل و

تشدید همگرایی میان افراد و گروه‌های آن جامعه می‌انجامد و افراد و گروه‌ها را قادر می‌سازد تا با یکدیگر کار کنند. بر این بنیاد، وضعیت دارای اجتماعی سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند نشان داد (جدول ۵) طی حدود پنج سال اخیر به سبب حاکم شدن شرایط اقتصادی نامناسب بر کشور، بیکاری، کم درآمدی و تورم شدید که از تبعات مهم آن روستاگریزی و امید پناهندگی در دامان شهرها از یک سو و پس‌زدگی بطن شهرها به سبب گرانی تهیه مسکن و سکونت در آن از دیگر سو بوده است، مهاجرت از فضاهای پیراشهری بیرجند نه تنها رشد نداشته است بلکه روزبه‌روز شاهد حضور ساکنین جدید و متقاضیان سکونت در این کانون‌ها بوده است. از این رو، وضعیت مهاجرت به بیرون از فضا در حد کم ارزیابی شده است. همچنین شاخص‌هایی نظیر ارتباط کشاورزان با کارشناسان و مروجان، عضویت در نهادهای غیررسمی دایر در سکونتگاه، اعتماد اجتماعی، خویشاوندگرایی، مشارکت و وجود نهادهای اجتماعی رسمی و غیررسمی در سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند در حد متوسط ارزیابی شده است. روابط اجتماعی، روحیه حمایتگری در اجتماع و نمایندگی جمعی سه شاخصی بوده که در جمع شاخص‌های مبین سرمایه اجتماعی در حد زیاد ارزیابی شده است.

جدول ۵. وضعیت دارایی اجتماعی سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند

شاخص	حاجی‌آباد	امیرآباد	چمکند	دسگرد	علی‌آباد لوله	حسین‌آباد	شرکت‌آباد	شس‌آباد	شکرآب پایین	رقعی پایین	باغ منظره	حسین‌آباد	فوداج	امیرآباد	میانگین
وضعیت مهاجرت*	۱	۱	۱	۲	۱	۳	۳	۲	۲	۱	۲	۴	۴	۳	۲
روابط اجتماعی*	۵	۴	۴	۴	۴	۵	۳	۴	۴	۵	۳	۲	۳	۲	۴
ارتباط کشاورزان با کارشناسان و مروجان*	۴	۴	۴	۴	۳	۴	۴	۴	۴	۲	۲	۲	۱	۱	۳
عضویت در نهادهای غیررسمی دایر در سکونتگاه*	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۲	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
روحیه حمایتگری در اجتماع*	۴	۴	۳	۴	۲	۴	۴	۴	۵	۴	۵	۴	۵	۵	۴
اعتماد اجتماعی*	۳	۲	۲	۳	۲	۳	۴	۴	۴	۲	۳	۴	۴	۴	۳
خویشاوندگرایی*	۴	۴	۳	۲	۱	۴	۴	۳	۳	۲	۴	۴	۵	۵	۳
مشارکت*	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۲	۴	۴	۳	۴	۳
نمایندگی جمعی*	۳	۲	۲	۳	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۵	۳	۳	۴
وجود نهادهای اجتماعی رسمی و غیررسمی*	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۳	۴	۳	۲	۳	۳	۳	۲	۳

*برآورد این شاخص‌ها با استفاده از طیف لیکرت در دامنه عددی بین ۱ تا ۵ سنجیده شده است. منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

سرمایه سوم، دارایی طبیعی

بررسی دیدگاه ساکنان کانون‌های جمعیتی مورد مطالعه در پیراشهر بیرجند به لحاظ سطح دسترسی به سرمایه‌های طبیعی حاکی از این واقعیت بوده که (جدول ۶) به دلیل شرایط سخت حاکم بر اقلیم منطقه و ایران، وضعیت کیفیت اقلیمی در کل سکونتگاه‌های مورد بررسی خیلی کم ارزیابی شده است. به گونه‌ای که در حال حاضر، افت ذخایر منابع آب و

محدود شدن دسترسی به آن یک چالش برای جمعیت حاضر در کل دشت بیرجند به شمار می‌رود. به تبعیت از این شرایط، منابع آبی در دسترس و وضعیت آلودگی منابع آب ناشی از دفع فاضلاب ضعیف و چالش‌زا برآورد شده است. در مواردی همچون وضعیت مراتع در دسترس، سرانه مالکیت اراضی تولیدی، آگاهی نسبت اهمیت محیط‌زیست و حساسیت در خصوص حفظ منابع محیطی از دیدگاه پاسخ‌گویان در پیراشهر بیرجند متوسط ارزیابی شده است. وضعیت کیفیت منابع خاک نیز به سبب اینکه عمده‌ی سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند بر روی مخروط افکنه‌های دو رشته‌کوه باقران و مومن‌آباد استقرار یافته حاصلخیز و دارای کیفیتی مناسب ارزیابی شده است.

جدول ۶. وضعیت دارایی طبیعی سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند

شاخص	حاجی آباد	امیرآباد	بمهند	دستگرد	علی آباد لوله	حسین آباد سادات	شوکت آباد	شمس آباد	شکرآب پایین	رفعی پایین	باغ منظره	حسین آباد	فوداج	امیرآباد شیبانی	میانگین
وضعیت اقلیمی*	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱	۱
وضعیت مراتع در دسترس*	۳	۲	۳	۳	۲	۲	۴	۴	۲	۲	۲	۲	۱	۱	۱
منابع آبی*	۳	۳	۳	۳	۲	۳	۳	۴	۲	۲	۲	۲	۱	۱	۱
کیفیت خاک*	۴	۴	۳	۳	۳	۴	۵	۵	۴	۳	۳	۳	۲	۲	۲
سرانه مالکیت اراضی تولیدی*	۳	۳	۳	۳	۲	۴	۴	۴	۳	۲	۲	۲	۲	۲	۲
آگاهی نسبت اهمیت محیط‌زیست*	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۲	۲	۲
حساسیت در خصوص حفظ منابع محیطی*	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
آلودگی منابع آب ناشی از دفع فاضلاب*	۳	۳	۳	۳	۲	۳	۲	۴	۳	۲	۲	۱	۱	۱	۲

* برآورد این شاخص‌ها با استفاده از طیف لیکرت در دامنه عددی بین ۱ تا ۵ سنجیده شده است. منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

سرمایه چهارم، دارایی فیزیکی / کالبدی

نقش بی‌بدیل زیرساخت‌ها و سرمایه‌های فیزیکی برای تأمین معاش در فضاهای جغرافیایی آن را در رأس خواسته‌های مردمی و اقدامات عملی مدیران جای داده است. بر این اساس بررسی‌ها نشان داد (جدول ۷) در لبه شهر بیرجند و سکونتگاه‌های پیراشهری آن وضعیت دسترسی به وسایل حمل‌ونقل، کیفیت راه‌های دسترسی و سرانه مسکونی مطلوب ارزیابی می‌شود. اصلی‌ترین ضعف در بین دارایی‌های فیزیکی عرصه پیراشهر بیرجند که در حال حاضر چالش مشترک در اقصی نقاط کشور ایران به شمار می‌رود، مسأله محدودیت دسترسی به نهاده‌های تولید است. در حقیقت ساکنین پیراشهر بیرجند خصوصاً آنان که در بخش کشاورزی و صنعت (صنایع دستی و یا کارگران کارخانه‌های شهرک صنعتی بیرجند) اشتغال دارند، به سبب گرانی‌های ناشی از تورم، رانت‌خواری، احتکار و تحریم‌های بین‌المللی علیه کشور یا برای تولیدات زراعی و پرورش دام به نهاده‌های دسترسی نیست یا گران است؛ یا هم اینکه کارگران کارخانجات به سبب تحریم‌ها به مواد اولیه دسترسی نداشته و در حال حاضر تولید متوقف و افراد انفصال شغل دارند. همچنین مجاورت

با شهر بیرجند به عنوان کلانشهر منطقه و مرکز استان خراسان جنوبی سبب شده است تا در زمینه دسترسی به بازار، درجه مکانیزاسیون مزارع موجود و کیفیت ابنیه شاهد وضعیتی در حد متوسط در مجموع کانون‌های پیراشهری بود.

جدول ۷. وضعیت دارایی فیزیکی / کالبدی سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند

شاخص	حاجی آباد	امیرآباد	چمکند	دستگرد	علی آباد لوله	حسین آباد سادات	شوکت آباد	شمس آباد	شکرآب پایین	رفویی پایین	باغ منظره	حسین آباد	فوداج	امیرآباد شیبانی	میانگین
دسترسی به وسایل حمل و نقل*	۵	۵	۵	۵	۵	۴	۴	۴	۴	۵	۴	۴	۴	۴	۴
کیفیت راه‌های دسترسی*	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴
دسترسی به بازار*	۴	۴	۴	۴	۳	۲	۲	۲	۳	۳	۲	۲	۱	۲	۳
درجه مکانیزاسیون مزارع*	۳	۳	۳	۳	۲	۳	۳	۴	۳	۲	۲	۲	۱	۱	۳
دسترسی به نهاده‌های تولید*	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲
کیفیت ابنیه*	۴	۴	۴	۴	۴	۳	۳	۴	۳	۴	۳	۳	۲	۲	۳
سرانه مسکونی*	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴	۴

*برآورد این شاخص‌ها با استفاده از طیف لیکرت در دامنه عددی بین ۱ تا ۵ سنجیده شده است. منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

سرمایه پنجم، دارایی مالی

برون داد فعالیت‌های اقتصادی که می‌تواند بنیانی برای تداوم کسب و کار یا بهبود دسترسی و کیفیت زندگی فعالین باشد، سرمایه مالی است. وضعیت این دارایی در پیراشهر بیرجند نشان داد (جدول ۸) ارزیابی افراد مورد مطالعه به لحاظ میزان درآمد، تنوع درآمد، ثبات شغلی آنان در فضای پیراشهر در حد متوسط بوده است. در خصوص پاسخ مذکور، این نکته مهم قابل توجه است که بسیاری از افراد حاضر در فضای پیراشهر، مهاجرین از روستاهای دور و نزدیک استان به مجاورت شهر بیرجند بوده که در مبدأ مهاجرت با تنگناهای شدید اقتصادی مواجه بوده‌اند و در این موقعیت لبه شهر، در مقایسه با گذشته احساس کامیابی دارند؛ چراکه بسیاری از این افراد در مقصد فعلی (سکونتگاه پیراشهر بیرجند) امکان کسب درآمد از فعالیت‌های اقتصادی بطن شهر بیرجند اعم از کارگری ساختمان، خرید ضایعات، شاگردی صنوف تعمیرگاهی و غیره را یافته‌اند.

مسئله دیگر این است که رشد هزینه‌های زندگی در سال‌های اخیر و رشد نه‌چندان درآمدها در مقایسه با آن، سبب برهم خورد موازنه هزینه-درآمد و نهایتاً وادار نمودن خانوارها به استقراض خواهی در حد متوسط شده است. از تبعات دیگر کم درآمدی، نبود یا کمبود امکان پس‌انداز خانوار است که در نتیجه‌ی آن از دست رفتن فرصت سرمایه‌گذاری بروز می‌نماید. نمود این موضوع را در اندک بودن تعداد فعالین اقتصادی دارای بیمه محصولات کشاورزی می‌توان یافت.

جدول ۸. وضعیت دارایی مالی سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند

شاخص	حاجی آباد	امیرآباد	چهکند	دستگرد	علی آباد لوله	حسین آباد سادات	شوکت آباد	شمس آباد	شکراب پایین	رقوی پایین	باغ منظره	حسین آباد	فوداج	امیرآباد شیبانی	میانگین
میزان درآمد*	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۲	۱	۲	۳	۳
تنوع درآمد*	۴	۴	۴	۴	۳	۳	۲	۲	۳	۲	۱	۱	۱	۳	۳
ثبات شغلی*	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳
پس‌انداز*	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۲	۱	۱	۱	۲	۲
بدهی*	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۳	۲	۲	۳	۳
بیمه محصول*	۳	۳	۳	۳	۱	۱	۱	۳	۳	۱	۱	۱	۱	۲	۲

*برآورد این شاخص‌ها با استفاده از طیف لیکرت در دامنه عددی بین ۱ تا ۵ سنجیده شده است. منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

بر اساس مطالعه صورت گرفته در سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند از حیث میزان دارایی‌های پنج‌گانه معیشتی (جدول ۹) می‌توان اذعان داشت که از حیث سرمایه انسانی بالاترین میزان در روستای دستگرد و پایین‌ترین آن در شوکت آباد بوده است. به لحاظ سرمایه اجتماعی، بالاترین میزان در شکراب پایین و پایین‌ترین میزان نیز در حسین آباد محاسبه شده است. وضعیت سرمایه طبیعی روستای امیرآباد بیش از دیگر سکونتگاه‌ها و فوداج نیز کمتر از دیگر روستاهای مورد مطالعه بوده است. بیشترین نمره سرمایه فیزیکی در روستاهای حاجی آباد، دستگرد، علی آباد لوله و حسین آباد سادات نمود دارد و کمترین آن متعلق به روستای امیرآباد شیبانی است. در نهایت، از نظر دارای مالی (اقتصادی) نیز روستاهای حاجی-آباد و امیرآباد شیبانی به ترتیب بیشترین و کمترین میزان سرمایه را داشته است.

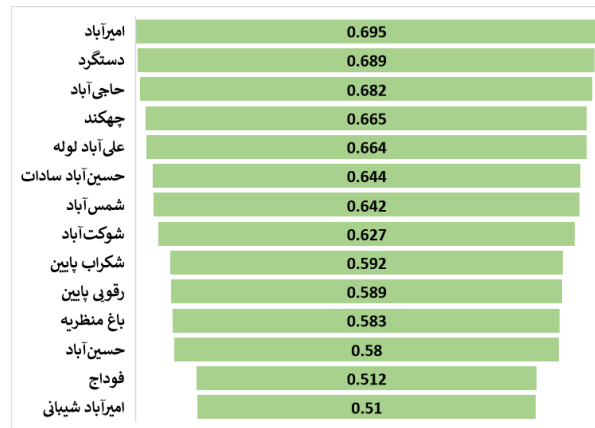
جدول ۹. وضعیت دارایی‌های پنج‌گانه معیشتی در سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند

بعد	حاجی آباد	امیرآباد	چهکند	دستگرد	علی آباد لوله	حسین آباد سادات	شوکت آباد	شمس آباد	شکراب پایین	رقوی پایین	باغ منظره	حسین آباد	فوداج	امیرآباد شیبانی
انسانی	۰/۸۱۳	۰/۸۱۸	۰/۸۰۶	۰/۸۳۵	۰/۷۹۱	۰/۷۷۱	۰/۷۰۶	۰/۷۸۷	۰/۷۳۲	۰/۷۶۸	۰/۷۷۴	۰/۷۸۷	۰/۷۱۹	۰/۷۱۹
اجتماعی	۰/۶۴۱	۰/۷۷۲	۰/۷۴۱	۰/۶۸۳	۰/۶۲۵	۰/۵۸۳	۰/۷۲	۰/۷۰۱	۰/۷۸۱	۰/۵۴۵	۰/۶۶	۰/۵۴	۰/۶۶	۰/۶۸
طبیعی	۰/۵۱۱	۰/۶۴۴	۰/۵۵۶	۰/۵۳۳	۰/۵۳۳	۰/۵۱۱	۰/۵۲۳	۰/۶۲۸	۰/۵۴۱	۰/۴۲۲	۰/۴۲۲	۰/۴۲۲	۰/۳۳۳	۰/۳۵۶
فیزیکی	۰/۷۴۳	۰/۶۵۷	۰/۶۲۹	۰/۷۴۳	۰/۷۴۳	۰/۷۴۳	۰/۶۵۷	۰/۶۲۹	۰/۵۷۱	۰/۶۸۶	۰/۶۹۳	۰/۶۸۶	۰/۵۱۴	۰/۴۸۶
مالی	۰/۷۰۱	۰/۵۸۳	۰/۵۹۲	۰/۶۵۳	۰/۶۲۸	۰/۶۱۲	۰/۵۱۷	۰/۴۶۷	۰/۳۳۳	۰/۵۲۲	۰/۳۶۷	۰/۴۶۷	۰/۳۳۳	۰/۳۱۱

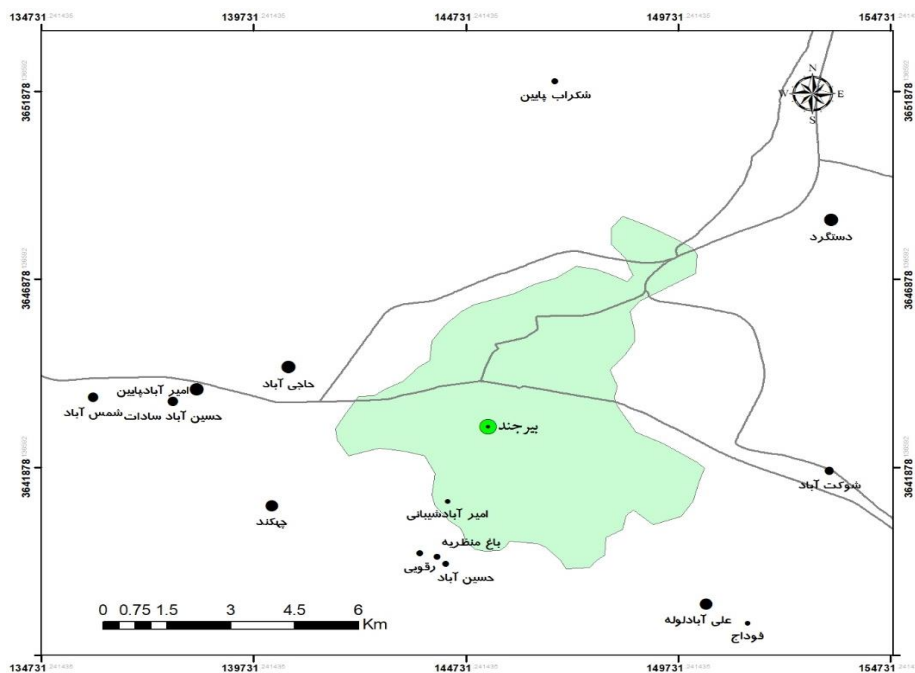
منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۹

محاسبه امتیاز کلی دارایی معیشتی در سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند نشان داد (شکل ۴) ترتیب ۱۴ روستای مورد مطالعه برحسب امتیاز سرمایه معیشتی آن شامل امیرآباد، دستگرد، حاجی آباد، چهکند، علی آباد لوله، حسین آباد سادات، شمس آباد، شوکت آباد، شکراب پایین، رقوی پایین، باغ منظره، حسین آباد، فوداج و امیرآباد شیبانی بوده است. با در نظر گرفتن موقعیت جغرافیایی روستاهای مورد مطالعه و نمره کل سرمایه معیشتی آن (شکل ۵) می‌توان اذعان نمود که

سکونتگاه‌های پیراشهری از تیپ دشتی امتیاز سرمایه‌ای بیشتری دارد. از سوی دیگر، سکونتگاه‌های واقع در دامنه رشته کوه باقران (جنوب محدوده شهر بیرجند) به دلیل محدودیت فضای رشد و کمبود امکانات از جمله سرمایه‌های طبیعی (دسترسی محدود به زمین مسکونی و زراعی) دارای امتیاز سرمایه‌ای کمتری بوده است. در نهایت اینکه جذب جمعیتی کانون‌های پیراشهر با میزان سرمایه معیشتی آن دارای ارتباط متقابل و معناداری بوده است.

شکل ۴. مقایسه نمره مجموع دارایی معیشتی کانون‌های پیراشهر بیرجند

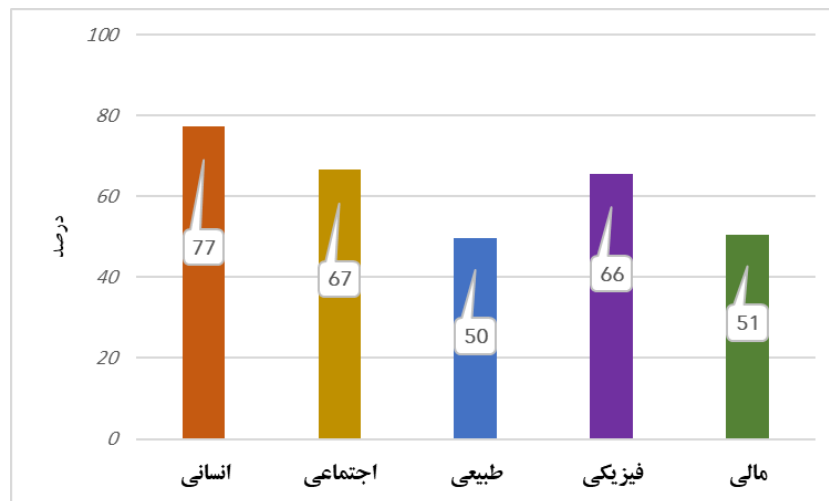
شکل ۵. نقشه سطح‌بندی سکونتگاه‌های پیراشهر بیرجند بر حسب سرمایه‌های معیشتی

مقایسه کلی سرمایه‌های پنج‌گانه معیشتی در لبه شهر بیرجند مؤید این واقعیت است (شکل ۶) که دارایی‌های انسانی در این کمربند پیراشهرنشینی بیرجند بالاترین میزان را به خود اختصاص داده است. این وضعیت به سبب مهاجرپذیری کانون‌های پیراشهر بیرجند از جمع شهرنشینان مهاجرت کرده به پسرکانه‌های شهری و دیگر از جمع روستائیان نوآمده

به محدوده‌ی شهری طی سال‌های اخیر بوده است. نقطه عطف این جریانات جمعیتی را می‌توان مرکز استان شدن شهر بیرجند در سال ۱۳۸۳ دانست که در سنوات گذشته تاکنون، تکانه‌های حاصل از رخدادهای اقتصاد سیاسی کشور (نرخ تورم، تغییر رویکرد دولت‌ها و رانت‌خواران و رونق بورس‌بازی زمین و مستقالات) منجر به نوسانات این جریان شده است.

در مرتبه‌ی بعدی، امتیاز سرمایه‌های اجتماعی و فیزیکی پیراشهر بیرجند ممتاز است. بیشینه بودن سرمایه اجتماعی نسبت به دیگر سرمایه‌های معیشتی در پیراشهر بیرجند به تأسی از بافت قومی و روستایی در این سکونتگاه‌ها است. همچنین دلیل بالا بودن امتیاز سرمایه فیزیکی / کالبدی نیز در پیراشهر بیرجند به مسأله رشد ساخت‌وساز در کانون‌های پیراشهر است که بخشی از آن توسط سرمایه‌داران شهری برای کسب سود بوده است؛ بخش دیگر نیز به دلیل اینکه بسیاری از مهاجرین به فضاهای پیراشهر تلاش داشته‌اند تا حداکثر مشابهت را با فضای درون شهر ایجاد نمایند، ساخت‌وسازها را به گونه‌ای شهری انجام داده‌اند یا اینکه رایزنی و مطالبه‌گری حداکثری برای دریافت زیرساختی مشابه شهر بیرجند را داشته‌اند. در این میان، رشد جمعیت و وزنی که در نتیجه‌ی آن برای کشش و تقاضای زیرساخت‌ها در فضاهای پیراشهری ایجاد می‌گردد را نایستی بی‌تأثیر دانست.

دو نوع سرمایه مالی و طبیعی در پایین‌ترین جایگاه امتیازی برای لبه شهری بیرجند و سکونتگاه‌های پیراشهر آن بوده است. بروز مشکلات و چالش‌های فرامنطقه‌ای و ملی که بخش اعظم آن به مثال کلان اقتصادی بازمی‌گردد و برای تمام سکونتگاه‌های انسانی دارای اثر مشابه است، به همراه بروز مخاطرات طبیعی از جمله خشکسالی دو عامل اصلی است که می‌توان در توجیه جایگاه دو سرمایه مذکور بیان نمود.

شکل ۶. نمودار مقایسه سرمایه‌های پنج‌گانه معیشتی در فضای پیراشهر بیرجند

نتیجه‌گیری

فضاهای پیراشهری یکی از نتایج رو به تزاید رشد شهرنشینی است. این رویه، در اکثر کشورها خصوصاً کشورهای درحال توسعه و کم‌رشد به اپیدمی سکونتگاهی مبدل شده است؛ چراکه غالباً این فضاها بدون برنامه‌ریزی از پیش طرح‌ریزی شده رشد یافته است. یکی از رسالت‌های خطیر نظام برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه فضا، تکاپو برای قاعده‌مند ساختن نظام تحولات در سازمان‌یابی فضاهای پیراشهری و حاکمیت رویه توسعه‌زا در بطن این سکونتگاه‌ها است.

در کانون‌های پیراشهری سه گونه‌ی حضور قابل تشخیص است: اول ساکنان اولیه محل و دارای حق نسق از گذشته، دوم گروه‌های رانده‌شده از بطن شهر به سبب امواج چالشی و اقتصادی آن، و سوم گروه‌های مهاجر از روستاهای دور و نزدیک. در هر سه گروه یادشده، مسأله معیشت حکایت از مسائلی بغرنج دارد؛ چراکه گروه اول به سبب حضور گروه دوم و سوم، یا سهم آنان از منابع کم می‌شود یا اشغال بی‌قاعده مکان منجر به رقابتی شدن عرصه فضایی شده که در این صورت، تکانه‌های سختی در انتظار ساختار هزینه و درآمد خانوارهای بومی اولیه است. همچنین گروه دوم و سوم نیز به سبب عدم مواجهه با مسائل و چالش‌هایی که تأثیر در معیشت آنان داشته، پناهنده‌ی فضاهای پیراشهری شده‌اند. بدین سان یک تلاش اساسی است تا در راستای کمک به امر مدیریت و برنامه‌ریزی توسعه فضاهای پیراشهری پی برده شود که وضعیت سرمایه‌های معیشتی در این گونه سکونتگاه‌ها از حیث مکانی-فضایی چگونه است؟

برآیند تحقیق صورت گرفته در پیراشهر بیرجند مؤید این است که رشد ناپایداری و گسترش ناخرسندی‌ها در اقتصاد فضای مناطق منجر به سرریزهایی از جمعیت و نیروی انسانی مستعد در پیرامون شهرها شده است و این کانون‌ها را به محل انباشت "سرمایه انسانی کم‌بینه/کم‌درآمد" در مناطق جغرافیایی تبدیل نموده است. با عنایت به اینکه دارایی مالی از ضعیف‌ترین ارکان سرمایه‌های معیشتی در فضاهای پیراشهری بوده است، تهدید جدی علیه کیفیت زندگی و زیست پذیری این سکونتگاه‌ها است؛ زیرا نقش بنیادین و محوری سرمایه مالی و اقتصادی به‌عنوان قوه‌ی محرک و فعلیت رساندن سایر منابع و سرمایه‌ها، باعث گردیده با خلل و ایجاد رکود در آن، رفته‌رفته دیگر سرمایه‌های معیشتی ناکارآمد و ضعیف شود. نتیجه‌ی این فرآیند همان‌گونه که اطهاری (۱۳۸۴) تبیین نموده، بازساخت‌های شرایط فقر و گرفتاری دائم در «تله فضایی فقر» بوده است.

در حقیقت جابه‌جایی گروه‌های کم‌درآمد به فضاهای پیراشهری، تغییر قابل توجهی در دسترسی آنان به خدمات پایه و زیرساخت‌های شهری نداشته و همواره فضاهای مذکور دچار کمبود است. به لحاظ ساخت‌وساز نیز برخی از ساخت‌وسازهای سکونتگاه‌های پیراشهری در محدوده‌هایی ساخته شده که مخاطرات طبیعی و محیطی نیز تهدیدکننده آن است. انباشتگی کم‌درآمدها در پیراشهر منجر شده فضای عاری از تنوع اجتماعی، کم شدن فرصت هم‌نشینی و تعامل آنان با دیگر اقشار و ارتقا مدنی، نبود عرصه مناسب برای بروز فعالیت‌های متنوع اقتصادی، روی گردان بودن سرمایه‌گذاران از این عرصه‌ها سکونتی و جولان بزهکاری به وجود آید. برآیند وضعیت مذکور این است که تله فضایی فقر تشدید شده و «تله طبقاتی» پدیدار می‌شود.

به لحاظ مکانی نیز، آن دسته از سکونتگاه‌های پیراشهری که موانع طبیعی کمتری بر سرراه توسعه فیزیکی و پخش فضایی آن قرار دارد و به لحاظ موقعیت قرارگیری در مجاورت با راه‌های دسترسی اصلی بین‌شهری است، هم پیشگام در جذب جمعیت مهاجر بوده و هم به سبب فزونی سرمایه انسانی، میزان شاخص کل سرمایه معیشتی آن در مقایسه با دیگر سکونتگاه‌های پیراشهری بیشتر است. در خصوص شهر بیرجند، کانون‌های پیراشهری بدنه‌ی غربی آن تابع قانون مذکور بوده است.

^۱ در شرایطی با نرخ رشد بسیار زیاد. به طور مثال: اذعان گردیده که دو کانون دستگرد و چهکنند پیرامون شهر بیرجند دارای نرخ رشد پنج

در نهایت می‌توان گفت در چارچوب برنامه‌ریزی برای توسعه فضاهای پیراشهری، مسأله معیشت و سرمایه‌های پنج‌گانه آن نیازمند توجه اولویت‌دار است؛ چراکه شرایط موجود حاکی از ناهمسانی مکانی و فضایی سرمایه‌های معیشتی است. این ناهمسانی پدیدآورنده و شتاب‌دهنده‌ی مکانیزمی تحت عنوان "تله فضایی فقر" است که برآیند نهایی آن می‌تواند ناپایداری هرچه بیشتر معیشت در فضاهای پیراشهری باشد.

منابع

- اطهاری، کمال. ۱۳۸۴. فقر مسکن در ایران: فقر سیاست اجتماعی، فصلنامه رفاه اجتماعی، ۵ (۱۸): ۱۲۷-۱۱۳.
- افراخته، حسن. ۱۳۹۹. فضاهای پیراشهری: الگوها، عوامل و پسايندها، مجله توسعه فضاهای پیراشهری، ۲ (۳): ۱۸-۱.
- افراخته، حسن. حجی پور، محمد. ۱۳۹۲. خزش شهری و پیامدهای آن در توسعه پایدار روستایی - مورد: روستاهای پیرامونی شهر بیرجند، فصلنامه جغرافیا (فصلنامه بین‌المللی انجمن جغرافیای ایران)، ۱۱ (۳۹): ۱۸۵-۱۵۸.
- افراخته، حسن. حجی پور، محمد. ۱۳۹۶. اقتصاد زباله‌ای در روستاهای پیراشهری جنوب تهران، فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، ۶ (۲۲): ۷۲-۴۷.
- آشنایی، تکتم. دانشپور، عبدالهادی. صرافی، مظفر. ۱۳۹۲. تحلیل روند رشد مراکز سکونتگاهی پیراشهری در اراضی با قابلیت بالای کشاورزی در منطقه کلانشهری تهران، کنفرانس بین‌المللی عمران، معماری و توسعه پایدار شهری، تبریز. جمشیدزهی شه بخش، امید. قنبری، سیروس. ۱۳۹۹. خزش شهری و تحولات کالبدی-فضایی سکونتگاه‌های پیراشهر زاهدان، مجله توسعه فضاهای پیراشهری، ۲ (۳): ۱۰۳-۸۵.
- جمعه پور، محمود و احمدی، شکوفه. ۱۳۹۰. تأثیر گردشگری بر معیشت پایدار روستایی-مطالعه موردی: روستای برغان شهرستان ساوجبلاغ، فصلنامه پژوهش‌های روستایی، ۲ (۱): ۶۳-۳۳.
- دانشپور، زهره. ۱۳۸۵. تحلیل نابرابری فضایی در محیط پیراشهری، کوشش در استفاده از رهیافت برنامه‌ریزی و مدیریت راهبردی در تهران، نشریه هنرهای زیبا، شماره ۲۸: ۱۴-۵.
- دانشپور، سیدعبدالهادی. صرافی، مظفر. آشنایی، تکتم. ۱۳۹۵. تحولات پیراشهرنشینی در هاله کلان‌شهری تهران در دوره ۱۳۸۵-۱۳۷۵ خورشیدی به سوی توسعه‌ای سازنده یا گسترشی پراکنده؟، دوفصلنامه معماری و شهرسازی، شماره ۱۶: ۳۳-۵.
- سجاسی قیداری، حمدالله. صادقلو، طاهره. پالوج، مجتبی. ۱۳۹۲. اولویت‌بندی راهبردهای توسعه معیشت پایدار روستایی با مدل ترکیبی سوات تاپسیس فازی: مطالعه موردی شهرستان خدابنده، فصلنامه روستا و توسعه، ۱۶ (۲): ۱۱۰-۸۵.
- شکوری، علی. بهرامی، شقایق. ۱۳۹۳. مطالعه تأثیر گردشگری روستایی بر کاهش فقر از منظر معیشت پایدار: مورد روستاهای قلعه‌نو و کلین شهرستان ری، مجله توسعه محلی (روستائی-شهری)، ۶ (۱): ۲۴-۱.
- صادقلو، طاهره. سجاسی قیداری، حمدالله. پالوج، مجتبی. ۱۳۹۵. توسعه معیشت پایدار روستایی، راهبردها و راهکارها، تهران: انتشارات تحقیقات آموزش کشاورزی.
- صرافی، مظفر. شمسانی، مصطفی. ۱۳۹۳. چارچوب معیشت پایدار: راهبردی برای بقا و ارتقای خانوار در سکونتگاه‌های غیررسمی، فصلنامه، ۲۴ (۶۴): ۹۴-۷۹.
- فتحی، سمیه. علی‌الحسابی، مهران. بهزادفر، مصطفی. ۱۳۹۶. ضرورت‌های توجه شهرسازان جهت ایجاد انسجام کالبدی - اجتماعی در محلات بلندمرتبه؛ با تأملی بر توسعه منطقه ۲۲ شهرداری تهران به‌عنوان یک منطقه پیراشهر، فصلنامه مدیریت شهری، شماره ۴۷: ۲۵۴-۲۱۹.

- قاسمی سیانی، محمد. نجفی، اسدالله. ۱۳۹۹. واکاوی تحولات کالبدی-ادراکی روستاهای پیراشهری مورد: روستای مهرآباد در شهرستان دماوند، مجله توسعه فضاهای پیراشهری، ۲ (۳): ۱۶۱-۱۴۳.
- کمانرودی کجوری، موسی. پریزادی، طاهر. کرمی، مهدی. ۱۳۹۸. فرآیند شکل‌گیری اجتماعات غیررسمی در محدوده پیراشهری مشکین‌شهر، مجله توسعه فضاهای پیراشهری، ۱ (۲): ۱۴-۱.
- متقی، افشین. دلالت، مراد. تابعی، حسن. دانشور، پروین. قربانی سپهر، آرش. ۱۳۹۸. تحلیل مکانی-فضایی جرم‌خیزی در عرصه‌های پیراشهری-مورد اسلامشهر، مجله توسعه فضاهای پیراشهری، ۱ (۱): ۱۸-۹.
- محمدی‌یگانه، بهروز. عینالی، جمشید. منبری، پریرسا. ۱۳۹۹. تحلیل عوامل اثرگذار بر تحولات مسکن معیشت‌محور در نواحی پیراشهری-مورد: سکونتگاه‌های دهستان معجزات شهرستان زنجان، مجله توسعه فضاهای پیراشهری، ۲ (۳): ۱۲۶-۱۰۵.
- منافی‌آذر، رضا. ولایی، محمد. ۱۳۹۸. تحلیل تطبیقی نابرابری‌های فضای شهری و پیراشهری-مورد: شهر میان‌دوآب، مله توسعه فضاهای پیراشهری، ۱ (۱): ۱۲۸-۱۱۱.
- موسی‌لو، مرتضی. احسانی، امیر هوشنگ. دارابی، حسن. ۱۳۹۹. ارزیابی خدمات منظر در عرصه پیراشهری صالح‌آباد شرقی، مجله پژوهش‌های روستایی، شماره ۴۳: ۴۵۳-۴۴۳.
- نوروزی، مرضیه. حیاتی، داریوش. ۱۳۹۴. سازه‌های مؤثر بر معیشت پایدار روستایی از دیدگاه کشاورزان استان کرمانشاه، فصلنامه علوم ترویج و آموزش کشاورزی ایران، ۱۱ (۱): ۱۴۳-۱۲۷.
- Adalı, E.A. and Işık A.T. 2017. **Critic and Maut Methods for the Contract Manufacturer Selection Problem**, European Journal of Multidisciplinary Studies, 2(5), 93-101.
- Aguilar, A. G. 2006. **Introduccio´ n. In Aguilar, A G (Coord.) Las Grandes Aglomeraciones y su Periferia Regional. Experiencias en Latinoame´rica y Espanˆa, Coleccio´n Conocer para Decidir, Camara de Diputados. CONACYT, Instituto de Geografia-UNAM, Miguel Angel Porrua, Mexico, pp. 5-18.**
- Aguilar, A.G. 2008. **Peri-urbanization, illegal settlements and environmental impact in Mexico City**, Cities Journal, No. 22, 133-145.
- Aksoylu, S. 2015. **Development of the Urban Periphery and Issues Related to Urban Landscape Due to Gated Communities**, Anadolu University, Eskişehir, 5(8), 415-427. doi: 10.17265/2160-6579/2015.08.004.
- Aznar Bellver, J., Cervelló, R.R. & García, G.F. 2011. **Spanish savings banks and their future transformation into private capital banks. determining their value by a multicriteria valuation methodology**. European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences, 35, 155-164.
- Benni, S., Minarelli, F., Paolinelli, G., Torreggiani, D., Tassinari, P., 2008. **Lettura ed interpretazione dei caratteri dello spazio periurbano**. Agribusiness Paesaggio Ambiente XI (2008) n.2.
- Cattivelli, V. 2021. **Planning peri-urban areas at regional level: The experience of Lombardy and Emilia-Romagna (Italy)**, Land Use Policy, No. 103, 1-13.
- Chambers, R., & Conway, G. 1992. **Sustainable rural livelihoods: practical concepts for the 21st century. (IDS Discussion Paper No. 296)**, Brighton: Institute of Development Studies (UK).
- Cobbinah, P. B., Gaisie, E. & Owusu-Amponsah, L. 2015. Peri-urban morphology and indigenous livelihoods in Ghana, Habitat International Journal, Vol. 50, 120-129. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2015.08.002>.
- Dadashpoor, H., & Ahani, S. 2021. **Explaining objective forces, driving forces, and causal mechanisms affecting the formation and expansion of the peri-urban areas:**

- A critical realism approach**, Land Use Policy, Vol. 102, <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.105232>.
- DFID. 1999. **Sustainable Livelihoods Guidance Sheet**, London: Department for International Development,.
 - Diakoulaki, D., Mavrotas, G. & Papayannakis, L. 1995. **Determining objective weights in multiple criteria problems: The CRITIC method**. Computers Ops Res., 22(7), 763-770.
 - Douglas, I. 2006. **Peri-urban ecosystems and societies: traditional zones and contrasting values**. In *the Peri-urban Interface*, D McGregor, D Simon and D Thompson (eds.), 18-29. Earthscan, London.
 - EEA, 2017. **Mapping Europe's Environmental Future: Understanding the Impacts of Global Megatrends at the National Level**. Copenhagen: EEA Report n.2/2017.
 - Ellis, F. 2002. **Rural Livelihoods and Diversity in Developing Countries**. Oxford University Press, New York.
 - FAO, & ILO. 2009. **The Live hood assessment tool-kit. Rome and Geneva: Food and Agriculture Organization of the United Nations**, and nternational Labour Organization.
 - Gupta, D. 2015. **The importance of being 'Rurban': tracking changes in a traditional setting**, Economic and Political Weekly, 50(24): 37-43.
 - Harms, E. 1939. **Rural Attitudes in Modern Urban Life**, Social Forces, Vol. 17, No. 4. pp. 486-489
 - Hoggart, K., 2016. **The City's Hinterland: Dynamism and Divergence in Europe's Peri-urban Territories**. Routledge, New York.
 - Katola, A. 2010. **The Infrastruture Development-A Key Factor for Subtainable Development of Rural Areas**. Journal of Infrastruture Development, 3(1): 27-33.
 - Kolhe, N.P. & Dhote, K.K. 2016. **Rurban Centres: The New Dimension of Urbanism**, International Conference on Emerging Trends in Engineering, Science and Technology (ICETEST-2015), Procedia Technology, No. 24, 1699 – 1705.
 - Lerner, A. M., Eakin, H. & Sweeney, S. 2013. **Understanding peri-urban maize production through an examination of household livelihoods in the Toluca Metropolitan Area, Mexico**, Journal of Rural Studies, Vol. 30: 52-63, <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2012.11.001>
 - Li, C., Wang, M.Y. & Song, Y. 2018. **Vulnerability and livelihood restoration of landless households after land acquisition: Evidence from peri-urban China**, Habitat International Journal, Vol. 79: 109-115. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2018.08.003>
 - Marshall, F., 2008. **On the Edge of Sustainability: Perspectives on Peri-urban Dynamics**. STEPS Working Paper 35. STEPS Centre., Brighton.
 - Meligrana, J. F. 2003. **Developing a planning strategy and vision for rural-urban fringe areas: a case study of British Columbia**, Canadian Planning and Policy/Canadian Journal of Urban Research, 12 (1), 119-141.
 - Mpofo, G., Darkoh, M.K. & Gwebu, T. 2018. **Peri-urbanization landuse dynamics: an analysis of evolving patterns and their impacts on Gabane Village, Botswana**, GeoJournal, Vol. 83, 725-741.
 - Nyakundi, F.N. et al. 2020. **Survey data on income, food security, and dietary behavior among women and children from households of differing socio-economic status in urban and peri-urban areas of Nairobi, Kenya**, Journal Data in Brief, Vol. 33, <https://doi.org/10.1016/j.dib.2020.106542>
 - Rees, W. E. 1992. **Ecological footprints and appropriated carrying capacity: what urban economics leave out**. Environment and Urbanization Journal, 4(2), 121-130.
 - Scoones, I. 2009. **Livelihoods perspectives and rural development**. The Journal of Peasant Studies. No.36:171-196.

- Shen, F. 2009. **Tourism and Sustainable Livelihoods Approach: Application within the Chinese context**. Ph.D. thesis, Lincoln University.
- Shen, F., Hughey, k., & Simmons, D. 2009. **Connecting livelihoods approach and tourism: A review of the literature toward integrative thinking (Unpublished doctoral dissertation)**. Lincoln university.
- Sreeja, K.G., Madhusoodhanan, C.G. & Eldho, T.I. 2017. **Processes of peri-urban resource – livelihood transitions: Glimpses from the periphery of greater Mumbai city, India**, Journal of Land Use Policy, Vol. 69: 49-55. <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2017.09.008>.
- Wedington, C. 2003. **Livelihood Outcome of Migration for Poor People** Development Research Center on Migration. *Globalization and Poverty*, Working Papers T1.
- Žlender, v. 2021. **Characterization of peri-urban landscape based on the views and attitudes of different actors**, Land Use Policy, Vol. 101, 105181, <https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2020.105181>.